

УДК 343.2:343.01

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.3.19>

ІНСТРУМЕНТАЛЬНО-ПРАВОВА ПРИРОДА УМОВНО-ДОСТРОКОВОГО ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ

Попович О.В.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри загальнотеоретичної юриспруденції та прав людини
Чернівецького навчально-наукового
юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID: 0000-0002-6778-4714
e-mail: povalenka@gmail.com*

Томаш Л.В.,
*кандидат юридичних наук,
директор Буковинської державної
сільськогосподарської дослідної станції
Інституту сільського господарства
Карпатського регіону НААН
ORCID: 0000-0003-4649-2672
e-mail: leoteor@gmail.com*

Попович О.В., Томаш Л.В. Інструментально-правова природа умовно-дострокового звільнення від відбування покарання.

Стаття присвячена дослідженню особливостей змісту умовно-дострокового звільнення від відбування покарання як комплексного кримінально-правового засобу впливу. Констатовано, що функціональне призначення умовно-дострокового звільнення від відбування покарання полягає у досягненні необхідних суспільству цілей.

З точки зору інструментальної теорії права, визначено що умовно-дострокове звільнення від відбування покарання становить специфічну систему кримінально-правових засобів за допомогою яких досягаються цілі кримінально-правового регулювання. За інформаційно-психологічною направленістю такі правові засоби поділяються на стимулюючі та обмежуючі. З'ясовано, що формами прояву правових засобів-стимулів виступають юридичні факти, суб'єктивні права, законні інтереси, пільги та заохочення. Обґрунтовано, що правове заохочення, безпосередньо орієнтуючи індивіда на досягнення вигідних для нього наслідків, виступає найбільш потужним стимулюючим фактором, а його застосування у випадку умовно-дострокового звільнення від відбування покарання може бути пов'язане, як із звичайною правомірною поведінкою, яка не перевищує загальних вимог, так і надмірним виконанням засудженим своїх обов'язків та виражається у формі усунення обмежень визначених кримінальним покаранням, що застосовується до засудженого.

У статті наголошується, що правові засоби-обмеження пов'язані з несприятливими умовами для реалізації інтересів суб'єктів, орієнтовані на негативну правову мотивацію та зниження негативної активності суб'єктів права, а формами їх прояву виступають юридичні факти, заборони, призупинення, юридичні обов'язки, покарання тощо. Правовим засобом-обмеження умовно-дострокового звільнення від відбування покарання є заборона у формі пасивного юридичного обов'язку засудженого не вчиняти будь-якого нового кримінального правопорушення протягом невідбутої частини призначеного раніше покарання.

Узагальнено, що правові засоби-стимули і правові засоби-обмеження необхідно розглядати в нерозривному взаємозв'язку, адже вони являють собою парні юридичні категорії, тобто внутріш-

ньо діалектично взаємопов'язані та взаємозабезпечуючі один одного в процесі кримінально-правового регулювання.

Зроблено висновок, що інструментально-правова природа умовно-дострокового звільнення від відбування покарання як комплексного кримінально-правового засобу є діалектично складною, оскільки в ньому поєднуються прямо протилежні та одночасно внутрішньо єдині кримінально-правові засоби впливу на суспільні відносини.

Ключові слова: умовно-дострокове звільнення, кримінально-правове регулювання, правовий засіб, правовий стимул, юридичний факт, суб'єктивне право, законний інтерес, правове заохочення, правові обмеження, юридичний обов'язок, правова заборона, покарання.

Popovych O.V., Tomash L.V. Instrumental and legal nature of early release on parole from serving a sentence.

The article is devoted to the study of the peculiarities of the content of early release on parole as a comprehensive criminal law remedy. It is stated that the functional purpose of conditional early release on parole from serving a sentence is to achieve the goals necessary for society.

From the point of view of the instrumental theory of law, it is determined that early release on parole from serving a sentence constitutes a specific system of criminal law means by which the goals of criminal law regulation are achieved. According to the information and psychological orientation, such legal means are divided into stimulating and restrictive. It is found that legal facts, subjective rights, legitimate interests, benefits and incentives are the forms of manifestation of legal means-incentives. It is substantiated that legal incentives, directly orienting an individual to achieve beneficial consequences for him/her, are the most powerful incentive factor, and their application in the case of early release on parole from serving a sentence may be associated with both ordinary lawful behavior which does not exceed the general requirements and excessive performance of duties by a convicted person and is expressed in the form of elimination of restrictions determined by the criminal sentence applicable to a convicted person.

The article emphasizes that legal remedies-restrictions are associated with unfavorable conditions for realization of interests of subjects, are focused on negative legal motivation and reduction of negative activity of subjects of law, and their forms of manifestation are legal facts, prohibitions, suspensions, legal obligations, penalties, etc. A legal restriction on early release on parole from serving a sentence is a prohibition in the form of a passive legal obligation of a convicted person not to commit any new criminal offense during the unexpired part of the previously imposed sentence.

It is generalized that legal means-incentives and legal means-restrictions should be considered in an inseparable interrelation, since they are paired legal categories, i.e., internally dialectically interrelated and mutually supporting each other in the process of criminal law regulation.

Thus, the author concludes that the instrumental and legal nature of early release on parole from serving a sentence as a complex criminal law tool is dialectically complex, since it combines directly opposite and at the same time internally unified criminal law means of influencing social relations.

Key words: early release on parole, criminal law regulation, legal remedy, legal incentive, legal fact, subjective right, legitimate interest, legal encouragement, legal restrictions, legal obligation, legal prohibition, punishment.

Постановка проблеми. Деструктивний вплив повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну спричинив необхідність пристосування до умов і викликів воєнного стану. Усвідомлення та врахування зазначених соціальних реалій передбачає якнайширше вжиття заходів, спрямованих на забезпечення національної безпеки, посилення військового потенціалу, а також усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності.

У таких умовах адаптація кримінально-правових норм та інститутів до нових суспільних потреб напряму залежить від ефективності кримінально-правової політики, що, в свою чергу, потребує перегляду традиційних підходів з метою знаходження нового змісту, як до усталених норм та інститутів, так і кримінально-правового регулювання суспільних відносин в цілому.

Так, наприклад, використання потенціалу кримінального права для вирішення нагальних питань національної безпеки обумовило більш широке використання таких способів вирішення кримінально-правових конфліктів, які не пов'язані із застосуванням кримінального покарання. У даному контексті йдеться про використання таких кримінально-правових засобів, які впливають

на суб'єкта шляхом розширення об'єму можливостей, свободи через стимуляцію позитивно-правової мотивації та кримінально-правове заохочення. До таких, зокрема, належить інститут умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання, який в умовах правового режиму воєнного стану використовується як засіб посилення обороноздатності держави.

Стан опрацювання цієї проблематики. Проблеми умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання перебували у сфері посиленої уваги таких відомих українських правознавців, як С.В. Гізімчук, В.О. Глушков, О.В. Дащенко, Д.В. Казначєєва, І.В. Козакова, М.В. Романов, Є.С. Назимко, Л.Є. Орел, Є.О. Письменський, М.І. Скригонюк, В.В. Скибицький, В.М. Трубніков, І.С. Яковець.

Незважаючи на значну кількість досліджень у вітчизняній кримінально-правовій доктрині проблем умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання, низка питань про застосування норм цього правового інституту є спірними, мало висвітленими або дотепер нерозв'язаними, а чимало проблем умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання не могли бути досліджені з об'єктивних причин.

Мета статті полягає у розкритті особливостей змісту умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання як комплексного кримінально-правового засобу впливу.

Виклад основного матеріалу. Проблема визначення юридичної природи умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання обумовлена перш за все його комплексним характером, адже правове регулювання даного виду звільнення здійснюється нормами галузей як матеріального, так і процесуального права.

Складність юридичної природи умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання обумовлює різноманітність поглядів щодо його сутності та функціонального призначення. Так, умовно-дostroкове звільнення від відбування покарання розглядається як: 1) суб'єктивне право засудженого, що являє собою забезпечену законом можливість поведінки особи, яка направлена на досягнення її мети та інтересів [1, с. 26]; 2) один із способів відбування покарання з елементами карального впливу [1, с. 27]; 3) заключна стадія відбування покарання, відповідно до якої перебуваючи вже на волі засуджений продовжує відбувати невідбуту частину покарання у формі заходів суспільного та соціального впливу [2, с. 254]; 4) заключна ланка (елемент), вища ступінь прогресивної системи відбування покарання [3, с. 47]; 5) внесення змін у вирок суду [4, с. 43]; 6) правовий стимул виправлення [1, с. 29].

У кримінально-правовій доктрині домінує підхід, відповідно до якого умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання є одним із видів звільнення від покарання, суть якого полягає у достроковому звільненні засудженого від подальшого реального відбування покарання під умовою обов'язкового дотримання ним ряду приписів, перелічених у законі та встановлених судом у відповідності з цим законом [4, с. 45].

Функціональне призначення умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання полягає у досягненні необхідних суспільству цілей. Сама постановка цілі включає в себе момент планування, передбачення способів її досягнення, оскільки ціль першопочатково відображає і засоби її досягнення. У такому розумінні засоби завжди виступають однією із детермінант цілі, виступають одним із найважливіших елементів її структури. Такі засоби у зв'язку із тим, що вони сприяють досягненню цілі юридичного характеру і застосовуються у правовій сфері життя суспільства мають юридичний характер. Однак, враховуючи юридичну природу і функціональні властивості, не всі вони є правовими засобами. Власне правові засоби являють собою особливі регулятивні структури правової системи, характеризуються власною специфічною природою.

З точки зору інструментальної теорії права, в рамках якої досліджуються правові засоби, умовно-дostroкове звільнення від відбування покарання можна визначити як специфічну систему кримінально-правових засобів за допомогою яких досягаються цілі кримінально-правового регулювання. Зорієнтованість кримінально-правових засобів на досягнення конкретних цілей одна із найголовніших умов ефективності умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання, за відсутності якої такі засоби перетворюються у «мертвий» механізм, використання якого може призвести до неочікуваних та небажаних результатів.

Беручи до уваги інформаційно-психологічний аспект дії права, здатність права регулювати суспільні відносини проявляється тільки тоді, коли нормативна інформація свідомо сприймається суб'єктом і трансформується в мотив його діяльності. Призначення різних правових засобів якраз

і полягає в тому, щоб здійснювати правове інформування суб'єктів про можливості вибору певного варіанту поведінки, впливати на їхні інтереси, схилити до того чи іншого вчинку.

За інформаційно-психологічною направленістю (особливостями впливу на свідомість, волю та мотиви суб'єктів) правові засоби поділяються на стимулюючі та обмежуючі.

Правові засоби-стимули в найбільш широкому значенні слова розуміються як спонукальні фактори, які передбачають позитивну правову мотивацію, підвищення позитивної активності особи та пов'язані з сприятливими умовами для забезпечення її потреб та інтересів. Правові стимули виступають інформативно-ціленаправленими інструментами, адже інформують відповідних суб'єктів права про розширення об'єму можливостей, свободи в результаті зміни їх поведінки. Формами прояву правових засобів-стимулів виступають юридичні факти, суб'єктивні права, законні інтереси, пільги та заохочення.

В юридичній літературі інколи зустрічається надто вузьке розуміння правового стимулу виключно як правового заохочення, тобто встановленої в нормі права міри і форми юридичної винагороди за досягнення загально визнаного корисного результату або за надмірне виконання обов'язків. Не викликає сумнівів те, що правове заохочення виступає найбільш потужним стимулюючим фактором, оскільки на пряму, безпосередньо орієнтує індивіда на досягнення вигідних для нього наслідків. Разом з тим, необхідно враховувати, що в процесі правового стимулювання використовуються певний комплекс юридичних засобів-стимулів, кожен із яких володіє різним ступенем стимулюючих властивостей. Звідси випливає, що правове стимулювання не може базуватися виключно на правових заохоченнях, а тому не слід недооцінювати стимулюючі властивості таких юридичних засобів, як юридичні факти, суб'єктивні права, законні інтереси, пільги тощо.

Правовому заохоченню притаманні певні специфічні особливості, які вирізняють його з поміж інших правових засобів-стимулів, характеризують його сутнісні властивості та розкривають його на більш високому рівні функціонування як інструменту реалізації соціальної цінності права. Однією із таких особливостей є те, що підставою для застосування заохочення є заслуга.

У вітчизняній правовій доктрині сформувалися різні підходи щодо розуміння поняття «заслуга». Прихильники вузького підходу заслуги стверджують, що її змістом є усвідомлене сумлінне виконання суб'єктом права його обов'язків та у досягненні соціально корисних результатів, що перевищують звичайні вимоги, які ставляться до них [5, с. 8]. Натомість такі науковці як М.О. Дей, В.С. Бігун, Д.Г. Коритько визначають заслугу в широкому значенні, як фактичну підставу для виникнення правового заохочення, своєрідну шкалу, за якою оцінюється результат правомірної поведінки суб'єкта (її нульова відмітка – звичайне досягнення суспільно корисних результатів, верхня – «понад виконання» і подвиг) [6, с. 189; 7, с. 7]

Досліджуючи дану проблему з позицій наук кримінально-правового циклу, також констатуємо відсутність єдності поглядів учених на підставу застосування заохочення. Так наприклад, І.С. Михалко стверджує, що у кримінально-виконавчому праві підставою для застосування заохочень до засуджених, як правило, виступає не «надвиконання чи перевиконання», а звичайна добровільна правослухняна поведінка, яка не перевищує загальних вимог. Поряд з цим учена зауважує, у практиці виконання покарань можливі випадки позитивних вчинків засуджених, наприклад, запобігання засудженим пожежі чи нападу на співробітника колонії, які заслуговують заохочення, але, зазвичай, такі підстави застосування цих заходів трапляються дуже рідко [8, с. 117]. Натомість Н.В. Коломієць, першочерговою підставою для застосування заходів заохочення визначає саме правомірну поведінку як показник процесу виправлення засудженого [9, с. 24]. Зовнішній вияв такої поведінки, на думку ученої, полягає саме у «понадвиконанні» особою своїх юридичних обов'язків, що, беззаперечно, є більш позитивним, ніж просте виконання таких обов'язків [10, с. 28].

Відповідно до ч. 1 ст. 81 КК України, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване, якщо засуджений сумлінною поведінкою і ставленням до праці довів своє виправлення. Закономірно виникає питання: доведення засудженим свого виправлення через сумлінну поведінку і ставлення до праці – це звичайна добровільна правомірна поведінка, яка не перевищує загальних вимог чи таке доведення полягає у надмірному виконанні засудженим своїх обов'язків?

Правове заохочення нероздільно пов'язане з виконанням суб'єктами права відповідних юридичних обов'язків. Таке виконання утворює початковий рівень для можливості застосування правового заохочення. В свою чергу, правові заохочення стимулюють дії, які належать до кола

юридичних обов'язків суб'єкта. Стимулювання на початковому рівні правового регулювання зводиться до чіткого і неухильного виконання суб'єктами юридичних обов'язків з метою досягнення правомірної поведінки. На стадії реалізації права суб'єкт в одних випадках вчиняє належну поведінку, яка є обов'язковою, а в інших – вчиняє не тільки належну поведінку, але й надмірно виконує відповідні вимоги. Звідси слідує, що заохочення спрямоване як на стимулювання необхідної, повинної поведінки суб'єкта права, так і на досягнення соціально корисних результатів, які перевищують рівень загальних вимог.

У сфері кримінально-правового регулювання заохочення неминує поєднується із заборонами, утворюючи комбіновані способи правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних із вчиненням певного кримінального правопорушення. Правові заохочення за певних умов трансформують ці відносини в позитивну площину, породжуючи внаслідок соціально-схвальної поведінки особи, яка передбачена заохочувальними правовими приписами, право або обов'язок держави у вигляді уповноважених органів (судів) пом'якшити чи взагалі усунути кримінально-правове обтяження [11, с. 37]. Принагідно зазначимо, що застосування заохочення у випадку умовно-дострокового звільнення від відбування покарання не обмежується відповідним рівнем виконання засудженим своїх обов'язків і може бути пов'язане, як із звичайною правомірною поведінкою, яка не перевищує загальних вимог, так і надмірним виконанням засудженим своїх обов'язків.

Наступною особливістю, яка характеризує правове заохочення, є добровільність. В рамках правового заохочення суб'єкт права не повинен вчиняти ті чи інші дії. Правове заохочення стимулює вчинення бажаних та соціально-корисних дій, підкріплюючи їх обіцянкою надати особі визначені додаткові соціальні блага. Відповідно, правове заохочення невимушено впливає на свідомість і волю суб'єкта права завдяки привабливості зазначених наслідків.

Правове заохочення є різновидом схвалення. За своїм змістом схвалення є більш широким поняттям і включає в себе заохочення. Відповідно, правове заохочення потребує юридичної форми схвалення, кількісні та якісні міри якої, визначаються ступенем заслуг.

Суттєвою особливістю правового заохочення є його взаємовигідність для суб'єкта, суспільства та держави. Даний юридичний засіб забезпечує оптимальне поєднання приватноправових та публічноправових інтересів. Звідси слідує, що правове заохочення необхідно розглядати не тільки як юридичний засіб-стимул, а також як інструмент реалізації соціальної цінності права, а отже й інструмент правової політики.

Правове заохочення маючи формально-юридичне вираження, може проявлятися в різних правових формах: винагорода, скасування або зниження міри позбавлення цінностей. Що ж стосується умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, заохочення виражається у формі усунення обмежень визначених кримінальним покаранням, що застосовується до засудженого. Водночас зауважимо, що засуджені не наділені суб'єктивним правом на застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання. У таких осіб наявний виключно законний інтерес, реалізація якого в багатьох аспектах залежить від розсуду компетентних органів та посадових осіб. В зв'язку з цим, в ч. 1 ст. 81 КК України міститься формулювання «може бути», яке не встановлює обов'язку компетентного органу чи посадової особи заохочувати засуджених за доведення свого виправлення через сумлінну поведінку та ставлення до праці.

Правові засоби-обмеження пов'язані з несприятливими умовами для реалізації інтересів суб'єктів, оскільки спрямовані на їх стримування в цілях захисту та охорони суспільних відносин. На відміну від правових засобів-стимулів вони орієнтовані на негативну правову мотивацію та зниження негативної активності суб'єктів права. Формами прояву правових засобів-обмежень виступають юридичні факти, заборони, призупинення, юридичні обов'язки, покарання тощо.

Не маючи на меті детально зупинитись на характеристиці правових засобів-обмежень зазначимо, що правовим засобом-обмеження умовно-дострокового звільнення від відбування покарання є заборона у формі пасивного юридичного обов'язку засудженого не вчиняти будь-якого нового кримінального правопорушення протягом невідбутої частини призначеного раніше покарання.

Правові засоби-стимули і правові засоби-обмеження необхідно розглядати в нерозривному взаємозв'язку, адже вони являють собою парні юридичні категорії, тобто внутрішньо діалектично взаємопов'язані та взаємозабезпечуючі один одного в процесі правового регулювання. Екстраполюючи дані загальнотеоретичні положення у сферу кримінального права Н.А. Орловська слушно зауважує, що «примус – заохочення», як парні категорії, характеризують кримінально-правовий вплив в аспекті градації особливостей стимулювання належної поведінки та/або запобігання

девіантним проявам [12, с. 154]. Відзначаючи більшу «питому вагу» публічності в сфері кримінально-правового впливу Н.А. Орловська стверджує, що захист публічного інтересу засобом стримування зовсім не заперечує захист приватного інтересу. Цілком погоджуємось із думкою вченої, відповідно до якої «домінування публічних начал в кримінально-правовій сфері навряд чи може бути піддано сумніву, однак обговорення в літературі тенденції розвитку мір стимулювання належної поведінки та/або запобігання девіантним проявам, дає підстави стверджувати, що їх верифікація у значній мірі асоціюється з приватними началами» [12, с. 144-145]. Поряд з цим, варто підкреслити, що комплексне і домінуюче використання кримінально-правових стимулів підвищить ефективність кримінально-правового впливу на свідомість та поведінку суб'єктів, розширить об'єм можливостей суб'єктів з розвитку соціально-активної діяльності для досягнення ними соціально корисних результатів. Звідси практику розвитку норм кримінально-правового заохочення можна розглядати як важливий напрямок кримінально-правової політики, і, відповідно, як одну із необхідних передумов гуманізації кримінального законодавства.

Висновки. Таким чином, інструментально-правова природа умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання як комплексного кримінально-правового засобу є діалектично складною, оскільки в ньому поєднуються прямо протилежні та одночасно внутрішньо єдині кримінально-правові засоби впливу на суспільні відносини – заохочення як кримінально-правовий засіб-стимул у формі усунення застосування обмежень визначених кримінальним покаранням та заборона як кримінально-правовий засіб-обмеження у формі пасивного юридичного обов'язку засудженого не вчиняти будь-якого нового кримінального правопорушення протягом невідбутої частини призначеного раніше покарання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Козакова І.В. Умовно-дostroкове звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі за законодавством України та Держави Ізраїль: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2017. 212 с.
2. Дільна З.Ф. Правова природа та процесуальний порядок умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична.* 2017. № 1. С. 253–262.
3. Яковець І.С. Умовно-дostroкове звільнення та заміна невідбутої частини покарання більш м'яким. URL: <https://salo.li/d97064F> (дата звернення 13.06.2024).
4. Казначєєва Д.В. Поняття умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання за законодавством України. *Вісник Кримінологічної асоціації України.* 2014. № 7. С. 41–49.
5. Барабаш О.О. Заохочення у праві: загальнотеоретичне дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2013. 186 с.
6. Бігун В.С., Коритько Д.Г. Філософія нагородного права як сфера правової політики та нагородної юстиції (на прикладі відзначення суддів державними нагородами України). *Проблеми філософії права.* 2008-2009. Том VI-VII. С. 187–203.
7. Дей М.О. Правове регулювання засобів стимулювання праці в умовах ринкової економіки: теоретичні аспекти: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2005. 20 с.
8. Михалко І.С. Забезпечення принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки засуджених: монографія. Харків: Право, 2013. 200 с.
9. Коломієць Н.В. Заохочення у кримінально-виконавчому праві: теоретичні засади та практика застосування: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2018. 39 с.
10. Коломієць Н.В. Заохочення як форма схвалення соціально-очікуваної поведінки засуджених. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки.* 2015. Вип. 6(3). С. 27–30.
11. Хряпінський П.В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України: навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 192 с.
12. Орловська Н.А. Санкції кримінально-правових норм: засади та принципи формування: дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. 423 с.